

Б.В. Магомедов, Керамические пряслица черняховской культуры
ИА НАН Украины. Киев 2015. 170 с.; 18 рис., 6 табл. илл. ISBN 978-966-02-7692-5

Reputatul specialist în arheologia și istoria perioadei romane târzii și a epocii migrațiilor din spațiul est-european, dr.hab. Boris Magomedov, autor a peste 200 de lucrări științifice, laureat al Premiului de Stat al Ucrainei din anul 1991, membru-corespondent al Institutului German de Arheologie, a publicat recent un succint, dar foarte interesant studiu monografic consacrat fusaiiolelor de lut descoperite în mediul culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov, intitulat **Fusaiiolele ceramice în cultura Cherniakhov**. Cartea a apărut la Kiev în anul 2015, sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, în cadrul căruia autorul activează de aproape o jumătate de veac (din 1969).

Ca structură, lucrarea este alcătuită dintr-o introducere (p. 9-12), trei capitole (p. 15-55) și considerații finale (p. 59-60), la care se mai adaugă două rezumate ample (unul în limba ucraineană și altul în engleză, p. 63-96), 6 tabele (p. 99-116), 18 planșe cu desene (p. 118-153), bibliografia (p. 157-166) și lista abrevierilor (p. 167).

În **Introducere** autorul explică mai întâi rolul fusaiiolelor în procesul torsului, străveche ocupație casnică legată de cea a țesutului: ele reprezentau piese având rol de greutate volantă, cu perforație, fixată la capătul de jos al fusului, și puteau avea o greutate mai mare sau mai mică în funcție de grosimea firului tors sau a materiei prime – lână, in, cânepă etc. Boris Magomedov, în baza faptului că fusaiiolele erau depuse în morminte atribuite preponderent femeilor, le consideră drept o componentă a substratului cultural feminin, iar descoperirea lor și în complexe funerare aparținând bărbaților, prin analogie cu unele tradiții semnalate în morminte din epoci anterioare, puteau reprezenta amulete cu o anumită semnificație sacră, obicei ce putea fi preluat de purtătorii altor culturi și epoci istorice. În plus, fusaiola depusă alături de bărbatul decedat putea fi și ultimul cadou-amintire de la soție, consideră autorul.

Fiind o prezență obișnuită în siturile culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov, studiul detaliat al fusaiiolelor este în măsură, în opinia autorului, să arunce lumină asupra provenienței anumitor tipuri ale acestora, asupra genezei și legăturilor interetnice ale purtătorilor culturii respective. Referitor la ma-

terialul din care au fost lucrate, majoritatea absolută a fusaiiolelor au fost modelate din lut, cu arderea lor ulterioară, ori din fragmente de vase ceramice, însă sunt cunoscute și piese de sticlă sau os, iar mult mai rar – din corn, piatră moale (marnă) ori pietre semi-prețioase (calcedonie). Autorul subliniază faptul că fusaiiolele de sticlă și os descoperite în mediul culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov sunt similare cu cele provenite din mediile culturale învecinate, Wielbark și Przeworsk. Mai rar decât fusaiiolele, uneori în procesul investigațiilor arheologice efectuate în complexe funerare, alături de acestea apar și alte elemente de fus, cum ar fi niște cârligele de fier executate din sârmă torsionată, cu înălțimea de 2,5-3 cm (care se fixau pe capătul de sus al fusului, servind la păstrarea poziției lui verticale), sau un fel de inele mici metalice cu diametrul de cca 1 cm – în stratul arheologic al necropolei de la Petrikivtsi s-au găsit două asemenea piese, lucrate din argint.

Spre sfârșitul părții introductive a lucrării, autorul precizează încă o dată obiectul și scopul studiului. Dacă ne referim la primul aspect, au fost analizate doar fusaiiolele ceramice, modelate de la bun început ca parte componentă a unui fus. Multe fusaiiole au fost lucrate în ateliere meșteșugărești în paralel cu ceramica fină (ori, mai rar, cu cea zgrunțuroasă), ele având o formă geometrică

corectă, pastă omogenă și arderea calitativă. Se întâlnesc însă și cazuri, – atunci când pregătirile de înmormântare aveau loc în mare grabă – când nu erau respectate toate rigorile tehnologice convenite, și arderea pieselor ce alcătuiau inventarul funerar, inclusiv a recipientelor, se făcea necalitativ. O altă categorie o alcătuiesc fusaiiolele lucrate manual, mai neglijent, în condiții casnice – ele se deosebesc și după formă, și după ardere (pe vetre deschise).

Scopul lucrării semnate de B.V. Magomedov este „clarificarea originii anumitor forme de fusaiiole și a procedeelelor de ornamentare a lor, drept unul dintre indiciile pentru determinarea componenței etno-culturale a comunităților” (p. 12). În calitate de analogii, întru realizarea scopului propus, au fost examinate fusaiiolele descoperite în situri aparținând unor culturi arheologice anterioare și învecinate. În prezent majoritatea cercetătorilor rezervă rolul principal în formarea culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov migratorilor din nord-vest – purtătorilor culturii Wielbark și, într-o măsură mai mică, culturii Przeworsk. Substratul populației culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov îl puteau alcătui, în partea de vest a Ucrainei Centrale, rămășițele comunităților Zarubineț târzii (cu toate că dovezi arheologice clare ale contactului lor cu populația nou-venită deocamdată nu există); în regiunea Niprului Mijlociu și mai la est – purtătorii culturii Kiev și siturile „orizontului Bromlia”. La hotarele vestice predecesorii culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov au fost populațiile grupurilor culturale Lipița și Zubritskaia, iar la sud-vest – populațiile tracice, geții și dacii. În stepele sudice erau stabiliți sarmații-alani, care au rămas în vecinătatea sud-estică a culturii în discuție până la sfârșitul epocii romane.

Capitolul 1 este intitulat Clasificarea formelor și decorului fusaiiolelor cherniakhovene. Compartimentul constă din câteva pagini introductive și două subcapitole. De la bun început se face precizarea că până acum o sistematizare a fusaiiolelor în cadrul întregii culturi Sântana de Mureș-Cherniakhov nu s-a făcut (cu excepția a trei regiuni și unor situri mai mari). Autorul a examinat câteva mii de fusaiiole din publicații sau rapoarte științifice, însă doar 930 dintre acestea au putut fi utilizate în analizele statistice și cartate, în principal din cauza publicării lor lacunare. Spre exemplu, în așezarea Khlopkov au fost descoperite 52 de fusaiiole, dar sunt publicate numai 13, iar din publicațiile complete ale siturilor din Transilvania nu s-a

reușit acumularea unui număr suficient de desene clare. Autorul s-a străduit să ilustreze grafic, prin planșe și hărți, întreaga paletă de forme și decor a fusaiiolelor cherniakhovene, precum și analogiile pentru ele din alte culturi (fig. 1-16). Harta principală a lucrării (fig. 17) ilustrează descoperirile de fusaiiole din cele nouă regiuni ale culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov, evidențiate în procesul elaborării acestui studiu: Ucraina Centrală; Ucraina de Nord-Vest; Nistrul Superior; Nistrul Mijlociu; Ucraina de Est; zona nord-pontică; Moldova; Muntenia; Transilvania. Se atrage atenție asupra faptului că numărul fusaiiolelor incluse în tabele, în trei dintre regiunile enumerate este relativ redus (Nistrul Superior, Muntenia și zona nord-pontică – de la 35 la 51 de unități), iar Transilvania n-a putut fi inclusă deloc în studiu.

Subcapitolul 1.1., denumit *Schema tipologică a fusaiiolelor*, conține clasificarea pieselor analizate în 6 categorii, în funcție de forma lor geometrică (A- biconice; B- conice; C- sferice; D- cilindrice; E- cu bazele evidențiate; F- „în formă de ceapă”), care, la rândul lor, se divizează în grupe, subgrupe, tipuri și variante. La acestea se adaugă exemplarele incluse în categoria „forme de unicat” și fusaiiolele cu decor plastic complex. Tipurile și variantele sunt ultimele clastere din această clasificare, cele mai apropiate de noțiunea de „formă” și pot corespunde formelor de fusaiiole din alte culturi. În total, autorul a evidențiat 32 de forme, care pot fi completate ulterior, pe măsura acumulării de noi materiale.

Categoria A (schema 3) include 2 grupe, 5 subgrupe, 9 tipuri și 4 variante; este cea mai numeroasă, cuprinzând cca 81% din totalul pieselor examinate în lucrare. În categoria respectivă intră și fusaiiolele bitronconice (subgrupele A11 și A12), care la rândul lor sunt cele mai multe în cadrul categoriei A. Pentru aceste piese cele mai apropiate analogii au fost semnalate în culturile Wielbark, Przeworsk, Zubritskaia, Lipița și Kiev. Categoria B (schema 4), cu cca 7% dintre fusaiiolele analizate, conține 2 grupe, 4 subgrupe, 10 tipuri și 10 variante. Au analogii în culturile sarmaților, tracice (Lipița și dacii liberi), Przeworsk, Zubritskaia, Wielbark, „orizontul Bromlia”. În categoria C a fusaiiolelor sferice (schema 5, fig. 9), cu 6,6% dintre piesele examinate, au fost delimitate 2 grupe și 4 tipuri, cu analogii în culturile Wielbark, Przeworsk, Zubritskaia, Kiev și culturile populațiilor tracice. Mai puțin numeroase (3,7%) sunt fusaiiolele încadrate în categoria D (schema 5,

fig. 9), iar cele din categoriile E și F (schema 5, fig. 10) sunt desemnate de autor drept rare. La sfârșitul subcapitolului 1.1. sunt analizate fusaiiolele-unicat după forma pe care o prezintă și neincluse în clasificarea realizată pentru că inserează doar câte un exemplar-două (fig. 11,1-10). Remarcăm dintre acestea fusaiola de formă paralelipipedică cu 14 fațete (locul descoperirii nu este cunoscut) (fig. 11,1) și două fusaiiole în formă de oale, descoperite la Voitenki și Zhuravka (fig. 11,7,8).

Subcapitolul 1.2. a fost intitulat *Modalitățile de decorare a fusaiiolelor* și începe cu ideea că nu numai forma, ci și ornamentarea pieselor luate în discuție poate sugera originea lor. În majoritate, fusaiiolele descoperite în mediul culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov sunt modelate îngrijit și au suprafața bine netezită ori chiar lustruită. După unele calcule, în siturile de dimensiuni mari cca 10% dintre fusaiiole sunt ornamentate și doar în câteva necropole cifra crește până la cca 15, respectiv 18% (Legedzi-no, Cherneliv-Russkii). Autorul delimitează trei modalități principale de decor – grafic, ștanțat/imprimat și plastic, care uneori se combină. Ca excepție, mai este cunoscut un exemplar de fusaiolă cu inserțiuni de sticlă (acum rămase numai trei, dar a avut nouă aplicații de cioburi de sticlă verzuie) provenind din așezarea de la Zhuravka.

Decorul grafic reprezintă linii incizate sau lustruite, care deseori formează compoziții în formă de zigzag ori de rețea. Sunt cunoscute și imagini neornamentale – două însemne-svastică pe o fusaiolă dintr-o așezare de pe Bugul de Sud (Sinitsa), inscripția gotică de pe renumita fusaiolă de la Lețcani și câteva însemne cvasirunice pe fusaiiole (la Shershni, Zhuravka, Dereviana și Savchenkiv Iar). Decorul ștanțat era realizat cu diferite ustensile – bețișoare ascuțite ori cu capătul bont, tije cilindrice, arcuri de fibule sau șnururi, dinții pieptenilor ș.a. Ornamentul plastic presupune, în principal, fațetarea suprafeței fusaiiolelor la etapa modelării lor, precum și executarea pe lutul moale a canelurilor.

Capitolul II, *Originea și evoluția fusaiiolelor cherniakhovene*, este alcătuit din trei compartimente. Subcapitolul 2.1. reflectă *Particularitățile regionale ale răspândirii fusaiiolelor*. După reiterarea succintă a statisticii procentuale generale de distribuție a fusaiiolelor pe categorii, autorul subliniază particularitățile sesizate în cele opt regiuni analizate ale culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov.

Pentru regiunea Ucraina de Nord-Vest se

profilează un procent mai ridicat al fusaiiolelor în formă de ceapă, datorat necropolei de la Cherneliv Russkii. În zona Nistrului Superior predomină fusaiiolele conice (51,4%), cele biconice atingând doar 34,3%; sunt mai multe fusaiiole bitronconice cu bazele orizontale în comparație cu cele având bazele albiate/adâncite. Categoria fusaiiolelor sferice de asemenea este mai numeroasă aici (14,3%). Regiunea Nistrului Mijlociu la fel se deosebește prin creșterea indicelui procentual al fusaiiolelor conice în detrimentul celor biconice – autorul considerând că această situație este cauzată de particularitățile așezărilor Dobrinivtsi și Teremtsi. În Ucraina de Est este ceva mai ridicat procentul categoriei C de fusaiiole (8,9%) și se întâlnesc mai des piese fațetate. Zona nord-pontică, pe lângă faptul că include cel mai mare număr al fusaiiolelor lucrute din fragmente de amfore (care n-au fost examinate în lucrarea prezentată), se evidențiază printr-un procentaj ridicat (36,4%) al fusaiiolelor bitronconice cu bazele plate. Pentru Moldova sunt specifice fusaiiolele cu decor imprimat punctat, precum și cele cu fațete simple. În Muntenia este relativ mare cota-parte a fusaiiolelor conice (20,5%), datorită necropolei Drăgănești-Olt, în care toate cele patru piese descoperite sunt de această formă. Este foarte interesantă observația lui B. Magomedov despre o răspândire mai mare a fusaiiolelor din categoriile B, C și D în așezări comparativ cu necropolele în cazul siturilor complexe ce includ și așezări, și necropole (Voitenki, Budești, Bârlad-Valea Seacă).

În Subcapitolul 2.2. autorul redă succint problema *Relațiilor cultural-tipologice ale formelor fusaiiolelor* nu numai după categorii, ci și după tipuri și variante. Sunt subliniate unele aspecte ce țin de înălțimea pieselor ori de diametrul orificiului – tradiția fusaiiolelor cu orificiu mare, spre exemplu, vine din cultura Kiev. Unele tipuri ale fusaiiolelor conice au analogii atât în culturile tracice, cât și la sarmați. În așa fel, lucrarea reprezintă un îndrumar perfect pentru arheologi în vederea determinării originii formelor de fusaiiole descoperite în procesul săpăturilor.

Subcapitolul 2.3., *Componentele cultural-etnice ale complexului cherniakhovean de fusaiiole*, este foarte elaborat. Constituirea spectrului tipologic al fusaiiolelor culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov a fost condiționată de tradițiile cultural-etnice ale populației de bază, care a receptat influențe din afară. Pentru ilustrarea posibilelor origini, auto-

rul a alcătuit un tabel, în care formele fusaiolelor cherniakhovene sunt grupate după tipuri cultural-etnice (fig. 16). În prezent practic toți cercetătorii culturii analizate o consideră drept una polietnică, cu toate că divergențe vădite apar în privința participării la constituirea ei a componentelor cultural-etnice. Componenta venită, nord-vestică, este reprezentată de culturile germanice Wielbark (goții) și, în măsură mai mică, Przeworsk (vandalii), iar componenta locală, autohtonă – de culturile slavilor timpurii, tracilor, sarmaților și a sciților târzii. După o succintă trecere în revistă a etapelor de migrație a goților spre sud-est, autorul se oprește punctual asupra influenței, prin prisma fusaiolelor, a culturilor Wielbark; Przeworsk; Zubritskaia; „orizontului Bromlia”; geto-tracice a dacilor liberi (în Muntenia – cultura Militari-Chilia, sec. II-IV p.Chr., în Moldova – cultura Poienești-Vârteșcoi, sec. II-III p.Chr.); Lipița; culturii tumulilor carpatici; culturii Kiev; culturii sarmatice și, în sfârșit, culturii balților vestici asupra culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov. Statistic, rezultatele aproximative sunt următoarele: tipurile Wielbark și Przeworsk alcătuiesc cca 91%; Zubritskaia – 3%; Kiev – 0,2%; tracice – 3%; sarmatice – 3%.

Capitolul III, intitulat Procesul constituirii complexului cherniakhovean de fusaiole, este unul de sinteză. Influența cea mai mare atât ca formă, cât și ca decor, aparține culturilor germanice, în special Wielbark, atribuită goților. Către perioada de cristalizare a culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov (a doua treime a sec. III p.Chr.), complexul fusaiolelor, după formă, includea un număr important de elemente Przeworsk și rămășițe ale culturii balților vestici. În ceea ce privește decorul, fusaiolele cherniakhovene prezintă tipuri mai complexe – ornamente ștanțate și plastice, mai puțin grafice. Origini tracice sunt sesizate în decorul plastic prin caneluri verticale. Pe parcursul celor două secole de existență, se observă unificarea treptată a formelor de fusaiole, însoțită de dispariția unor tipuri rare. Unica formă originală, specifică doar culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov, autorul o vede în cea cu 14 fațete, în schimb ornamentul înregistrează mai multe inovații. Meșterii-olari, care confecționau și fusaiole,

le, le înfrumusețau utilizând aceleași metode de decorare, aplicate pentru vasele de ceramică fină – prin ornamente ștanțate, fațete, caneluri. Odată cu dispariția culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov la sfârșitul primei treimi a sec. V p.Chr., se pierd practic toate tradițiile legate de ea, cu unele excepții. Fenomenul se explică prin retragerea spre vest a majorității populației-purtătoare a acestei culturi.

Concluziile se reduc la șapte teze succinte referitoare la fusaiole: - ele reprezintă o parte componentă a substratului cultural feminin în comunitățile antice, iar în culturile arheologice evaluate fusaiolele reflectă prezența doar a femeilor dintr-o populație; - constituie unul din indicii importanți ai componentei cultural-etnice a populației culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov; - complexul cherniakhovean al fusaiolelor constă în principal din tradiții Wielbark și Przeworsk, cu elemente locale (culturile Zubritskaia, tracice, sarmatică și Kiev); - setul de fusaiole specific obiectivelor de tip Cherpin-Teremtsy de pe Nistrul Superior confirmă moștenirea culturii Zubritskaia; - formele fusaiolelor din siturile „orizontului Bromlia” adevărate migrația unei părți a populației din regiunea Nistrului Superior spre Ucraina de Est, dar nu și participarea ei la constituirea populației cherniakhovene de acolo; - unificarea treptată a formelor fusaiolelor culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov reprezintă întărirea unității „poporului gotic”; - în perioada evului mediu timpuriu pe teritoriul culturii Sântana de Mureș-Cherniakhov, inclusiv în zonele Nistrului Superior și Mijlociu, se răspândesc culturile slave timpurii Penkovka, Praga, Kolochin, care aveau fusaiole cu totul diferite de cele cherniakhovene.

În încheiere, menționăm acribia și meticulozitatea cu care reputatul arheolog kievean Boris Magomedov a abordat studiul unor piese considerate de mică însemnătate printre artefactele arheologice și apreciem înalt rezultatele obținute. Meritul principal al autorului constă în faptul că a pus la dispoziția specialiștilor, prin tipologia formelor și decorului de fusaiole elaborată, ilustrată de tabele, planșe de desene și hărți, un excelent instrument de lucru pentru numeroasele descoperiri noi sau chiar mai vechi nepublicate.